

1970-1980 YILLARI ARASINDA DIŞ TİCARETTE SAVURGANLIK — GERİYE BİR BAKIŞ (*)

Doç. Dr. Gül Günver TURAN
İ.Ü. İktisat Fakültesi

Türkiye'nin 1970'lerde karşılaşmış olduğu iktisadî bunalımın büyük ölçüde geçmişte yapılmış siyasa tercihlerden, geçmişte başlatılan ve 1970'lerde sürdürülmüş olan uygulamalardan ve kısmen de o dönemdeki dünya ekonomik konjonktüründen kaynaklandığı söylenebilir. Karşılaşılan sorunların temel iktisadî göstergeleri hızla artan enflasyon hızı, düşen büyüme hızı ve artan işsizlikti. Dış gelirlerdeki yetmezlikler; başka bir ifadeyle artan petrol faturası, ihracata oranla hızla artan ithalat, iç tasarruflardaki açıkların giderek dış kaynaklarla karşılanmasını gerektirirken, yabancı sermaye girişinin düşük düzeyde kalması ve Türkiye'nin uluslararası para piyasasındaki olanakları zamanında değerlendirememesi, ülkeyi bir döviz darboğazına itmiş; yukarıda sözü edilen iktisadî göstergelerin olumsuz seyrini çoğaltmıştı. Döviz darboğazının, karşılaşılan sorunların boyutlarını büyüttüğünün giderek açıklık kazanması, dış ticarete savurganlık ve bu savurganlığın önlenmesi konusunun gerek önemini, gerek güncelliğini arttırmıştı.

I. Savurganlık değişik anlamlarda kullanılabilen, kapsamı yapılan tanımın ışığı altında çok geniş olabilen ve çoğu zaman olumsuz çağrışımları içeren bir deyimdir. Bazı zamanlar savurganlık, bu deyim kullanıyan kişinin değer yargılarını ifade eder. Örneğin dış gelirleri sınırlı olan bir ülkenin kahve gibi keyif verici bir madde ithal etmesi bir savurganlık olarak görülebilir. Ancak burada yapılan değerlendirme öznel ve değerlendirmeyi yapanın uygulanmakta olan dışalım siyasasını kendince öngörülen bazı kıstaslara göre onaylamadığını göstermektedir.

İkinci olarak savurganlık, yapılmasına karar verilmiş bir işi, o işi gerçekleştirmek için gerekli en az kaynaktan fazlasını gereksizce kullanarak gerçekleştirmek anlamına da gelebilir. Yukarıda verdiğimiz kahve

(*) Tebliğ ilk şekliyle 20-21 Aralık 1979 tarihleri arasında İktisadi Araştırmalar Vakfının düzenlediği Türk Ekonomisinde Savurganlık adlı konferansta sunulmuştu. Bkz. Türk Ekonomisinde Savurganlık, İ.A.V., no. 47, İstanbul, 1980, s. 108-125.

örneğine yeniden başvuracak olursak, burada sorun kahve ithal edilip edilmemesi olmaktan çıkıp, istenilen nitelikteki kahveyi en ucuz fiyata sağlamak biçimine dönüşmektedir. Bu ikinci anlamda savurganlık ilk anlamına kıyasla daha nesnelidir. Her ne kadar en ucuz fiyat ya da en az kaynak göreceli bir kavram ise de, ülke dışındaki başka birimlerin aynı işi yapmak için kullandıkları kaynaklar kıstas olarak kabul edilebilir ve bu yoldan görecelik sorunu giderilebilir.

Savurganlığın biraz daha genişletilmiş tanımı da şu olabilir: Amaçlanan hedefleri (iktisadî, siyasî ya da başka) sağlayacağı, ya da istenmeyen olguların önüne geçeceği düşünülen çeşitli alternatif çözümlerden birine karar verilmesi ve bu kararın işlerlik kazanması sonunda varılan sonuçların amaçlanan hedeflerle uyum içinde olmaması, sonuçların hedeflerine ters düşmesi. Yanlış bir değerlendirme, bilgisizlik, konunun incelenmemiş olması sonunda varılabilen bu kararlar, sınırlı kaynakların yanlış kullanımına ve bazen de bu sınırlı kaynakların gereğinden büyük bir hızla tükenmesine neden olabilir. Örneğin bir taraftan sanayileşmeyi gerçekleştirmek, diğer taraftan dışarıdan yapılan alımları azaltarak dış ödemelerdeki baskıları hafifletmek gibi hedefleri olan bir ülke, ithal ikamesi yoluna karar verebilir. Ancak ithal ikamesi yoluyla sanayileşme gerçekleşirken, ilgili ülkenin ithalâta bağımlılığı azalacağına artıyor, ya da aynı kalıyor ise, bu uygulama döviz darboğazını giderme hedefine ters düşmüş olacaktır. Kaynakların bu alanda kullanılması israf olgusunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Ancak bu husus sonradan görüleceği gibi tartışmaya da açıktır.

II. Gerçekte savurganlık sadece dış ticarete değil, iktisadî sürecin her kademesinde ve bu sürecin oluşmasında etken olan birey, bireyle: topluluğu, kurum, kurumlar topluluğu, ülke ve ülkeler topluluğu gibi birimlerin davranışları, kararları sonucu ortaya çıkabilir. Savurganlık olgusu kaynakları etkiler. Kaynaklardan kastedilen ise; kullanılmalari sonunda yenilenmesi olanaksız doğal kaynaklar, zaman, para, ömür gibi olgulardır. Ne ilginçtir ki geliştirilen iktisat biliminde; özellikle gerek neoklasik, gerek Marksist iktisatta; iktisadî sürecin çevredeki bu kalitatif değişmeden etkilenişi konusu ele alınmamıştır⁽¹⁾. Doğal kaynakların bu sürecin dışında tutulması doğanın sunduklarının hiçbir maliyetinin olmadığı anlayışının benimsenmesinden ileri gelmiştir⁽²⁾. Ancak kulla-

(1) Çevredeki değişimin kalitatif oluşu Fizik'in Termodinamik dalının birinci kuramı olan Kitle ve Enerjinin Muhafazası kuramı ile açıklanır. Kurama göre zaman içerisinde maddenin kitle ve enerji tutarı aynı kalır. Değişme kalitatifdir.

(2) Neoklasik iktisatçılar kaynakların ender ve sınırlı oluşu karşısında bireylerin gereksinimlerinin sonsuz olduğu, bu gereksinimlerin tatmini için akılcı ve rasyonel olan bireyin (homoeconomicus) yapacağı tercih ile maksimizasyonu

nilabilir bu kaynakların kıt oluşu, iktisadî süreç sırasında bu kaynakların sanayileşme, makineleşme, hızla artan nüfusun baskıları ile giderek daha büyük bir hızla kullanılması nedret olgusunun önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Fizikteki Termodinamiğin ikinci kuramına göre evrendeki entropi sürekli artmaktadır⁽³⁾.

Başka bir ifadeyle kullanılabilir halde bulunan enerji; serbest enerji veya düşük entropi; zaman içerisinde kullanılamayan enerjiye; bağlı enerji veya yüksek entropiye; dönüşmektedir. Demek oluyor ki entropi olgusu maddî çevremizi —fiziksel bir süreç sonunda otomatik olarak, ve— iktisadî bir süreç sonunda ise kurallara ve belli ayrımlara dayalı bilinçli faaliyetlerin otomatik olan fiziksel sürecin etkisini hızlandırarak, kalitatif bir değişmeye uğratmaktadır. Özet olarak kullanılabilir halde olan kaynaklar sürekli azalmaktadır. Bu kaynakların giderek enderleşmeleri, savurganlık ve savurganlığın maliyeti konusunu tekrar gündeme getirmektedir. Soruna daha felsefî bir yaklaşımla eğilindiğinde şu hususların dahi savurganlık olarak nitelendirilebileceği açıktır:

Bugün nüfus artış hızının yüksek oluşu gelecek nesillerin yaşayış biçimini etkileyecektir: Nüfus artışıyla doğadaki kaynaklar daha hızlı tükenmektedir. Bugünlerin nüfus artışını inceleyecek olan gelecekteki iktisatçıların, bunu sorumsuzluk ve savurganlık olarak algılamaları mümkündür. Çocuklarının, çocuklarının çocuklarının geleceğini düşünmeden kaynakların israf edildiği söylenebilecektir.

Diğer taraftan iktisadî sürecin sebep olduğu artıklar, süreç hızlandıkça daha büyük oranlara ulaşmaktadır. Daha güçlü ve büyük uçaklar,

---

sağlayan kullanım sürecini bulacağını ifade eder. Bu analizlerde ender kaynaklar veri, sonsuz gereksinimler, optimum tercihi veren kullanım süreci hep veridir. Bu kaynaklardan ve kaynaklardaki değişmeden «per se» söz edilmez. Başka bir ifadeyle doğanın katkısı ve bu katkıdaki değişimler analizlerde bir değişken olarak yer almaz.

- (3) Entropi Kanunu şu örnekle açıklanabilir: Bir lokomotifin kazanında yakılan kömürden sağlanan ısı ve basınç ile tren hareket eder. Isı son bir aşamada bacadan buhar şeklinde atmosfere dağılır, yanan kömür ise kazanın dibinde külleşir. Kütle ve Enerji Muhafazası kuramına göre değişme kalitatifdir, miktarlarda değişme yoktur. Isı buhar olmuş, kömür külleşmiştir. Kömürün yakılmadan önce içerdiği kullanılabilir enerjinin kullanılması ile trende mekanistik bir hareket olmuş ve bu enerji yavaş yavaş bağlı bir enerjiye dönüşmüştür. Entropi bir kapah yapı içerisindeki bağlı enerjinin tutarını gösterir. Entropi olgusu fiziksel süreç içerisinde maddî çevremizi geriye dönüşü olmayan bir tarzda otomatik olarak etkiler. Zaman içerisinde yeraltındaki kömür kaynakları kendiliklerinden zaman aşımına uğrayarak kullanılamayan bağlı enerjiye dönüşecektir. Zamanla güneş ışınları gücünü yitirerek yok olacaktır. Evrendeki bu otomatik olgu iktisadî süreç ile daha da hızlanmaktadır. Bkz. Georgescu Roegan, *The Entropy Law and the Economic Process*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974, s. 1-21.

daha büyük ve güçlü artıkları da beraberinde getirmektedir. Bu artıkların sebep oldukları çevre sorunları bir fasit dairenin nedeni olmaktadır. Örneğin deterjanların üretimi ve tüketiminden doğan artıkların çevrede yarattıkları kirliliğin giderilmesi, doğanın korunması için, yeni kaynaklar kullanılacak ve bu da yeni artıkların türemesiyle sonuçlanacaktır. Teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin su ve güneş enerjilerinin yoğun kullanımını sağlayacak biçimde yönlendirilmemiş olması, belki de gelecekte savurganlık olarak algılanacaktır.

III. Bu çalışmada savurganlık deyimi hem karara bağlanmış bir dış ticaret işlemini en az kaynak kullanarak yerine getirmemek, hem de bu işlemlerin amaçlanan hedefleri gerçekleştirememesi halinde ortaya çıkan kaynak kaybı olarak anlaşılacaktır. Diğer bir ifadeyle eleştiri ve çözümlemelerimiz bir yandan Türkiye'nin dış ticaretinde yaptığı genel tercihlerin isabetliliği, diğer yandan bu tercihlerin oluşturdukları çerçevede içinde kalınacağı varsayıldığı zaman nelerin gerekli olandan fazla kaynak kullanımına yol açtığına incelenmesine yönelik olacaktır. Ancak burada şu hususun açıklık kazanmasında fayda vardır. Bir ülkenin içinde bulunduğu coğrafi, siyasi, iktisadi ve sosyal ortam ile sahip olduğu kaynaklar, yapacağı tercihlerin ya da alacağı kararların sayısını sınırlar. Başka alternatiflerin olmadığı bir durumda genel anlamda optimum çözümün sağlanamaması savurganlık sayılacak mıdır? Örneğin Türkiye'nin petrole gereksinimi vardır. Bu veri sayıldığında, Türkiye'nin 1970'lerde anlaşmalı ülkelerden bilgili ve becerili çabalarına rağmen petrol sağlayamayıp, spot piyasasına çıkışı savurganlık mıdır? Petrol alamamanın sebep olabileceği sorunların maliyeti spot alımına yapılan harcamaların tutarmı kat kat aşmayacak mıdır?

İncelenen devredeki savurganlık kaynaklarının başlıcaları yeni olmayıp Türk ekonomisinde uzun süredir geçerliliğini korumuş sorunlar niteliğindedir. 1978 ve 1979 senelerinde karşılaşılan güçlüklerin olağanüstü boyutları, daha önceki dönemde olağan olarak görülen uygulamaların maliyetlerinin ne denli yüksek olduğu kanısını güçlendirmektedir.

1. İthal İkamesi: Strateji ve Uygulamada Savurganlık

Türkiye ara ve nihai sınaî ürünlerin ithalinin önüne geçerek bir döviz tasarrufunda bulunmak ve bu malların yurt içinde üretimini sağlamak üzere sanayileşme stratejisini ithal ikamesine bağlamıştı. Ancak ithal ikamesinin ilk aşamasında ithalâta bir azalma olmamakta sadece ithalâtın yapısı değişmektedir. Artık nihai tüketim malları ithal edilmeyecek, yabancı teknolojiyle çalışıldığı için makine ve yedek parça

ile hammadde ve ara mallar getirtilecektir. Bu aşamadaki bir ülkenin bir döviz darboğazı ile karşılaşması, sonuçları açısından önemli sorunlara yol açacaktır. Eskiden olduğu gibi ithalâtı kıstmak ya da kaldırmak olanaksızdır. Girdilerin ithali sınırlandırıldığında ya da durdurulduğunda, ilgili firmalarda âtil kapasite olacak ya da artacak, en kötü ihtimalle üretim duracaktır. Üretim durmasıyla da işsizlik, büyüme hızında düşüşler görülecektir. Bu siyasa savurganlık sayılabilir mi? Bunun cevabı ancak ithal ikamesinin yerine ve/veya yanında uygulanabilen siyasaların incelenmesi ve birbirleriyle fayda ve maliyetlere dayalı analizlerin yapılmasıyla bulunabilir. Bu ise bu tebliğin amaçlarını fazlasıyla aşar. Ancak burada şu hususlara değinilebilir: Bu işletmeleri gümrük duvarlarının arkasına sığdırarak, atıl kapasitelerine göz yumarak, kalite düzenlemelerini teşvik etmeyerek, sadece iç piyasaya yönelmelerini sağlamak, bir savurganlık sayılabilir. Bunların rekabetin daha yoğun olduğu dış piyasalara açılmamaları, bir ihracat potansiyeli oluşturmamaları amaçlanan hedeflere ulaşılmasını geciktirdikleri ölçüde bir savurganlıktır. Bir diğer nokta da şudur: İthal girdi içeriği yüksek olmayan, ihraç potansiyeli yüksek mallar tercih edilebilseydi, ithal ikamesi stratejisinin bünyesinden kaynaklanan ve ilk aşamada görülen ithal girdilerine bağımlılık olgusu asgariye indirilebilirdi. Bu arada, son senelerde döviz darboğazının giderek artması, marjinal tasarruf meyllinin eksi değerlerde olmasma karşın Planlama Teşkilâtının 1979 senesi için öngörmüş olduğu gibi yeni ithal ikamesi yatırım alanlarını arttırmayı planlaması da isabetsizdir. Döviz gereksinimlerin gelecek yıllarda önemli olacağı bilinirken, yeni ara, hammadde ve diğer mallar ithalini kamçılacak bir siyasaya başvurmak, ancak gelecekteki sorunlarımızın boyutlarını arttıracığı düşünülmemiştir. O dönemde Türkiye'de siyasa tercihlerinin nasıl yapıldığı, neye dayandırıldığı, nasıl değerlendirildiği merak konusudur. Konuya ilişkin çalışmalara bakıldığında kesin sonuçlara götürücü veri düzenlenmesine gidilmediği, en basitinden 1968 senesinden beri bir dışalım dışsatım girdi-çıkıtı tablosunun hazırlanmadığı da görülmektedir.

2. *Dış Finansman Kaynaklarının Tedariki ve Kullanımında Savurganlık*

Türkiye'de iç tasarrufların, yatırımların finansmanı için yeterli düzeylere ulaşmaması, ortaya çıkan tasarruf açığının dış kaynaklarla karşılanmasını gerektirmiştir. 1970'lerin sonunda dış kaynak sağlamada karşılaşılan güçlükler, planlanan toplam sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşmesine engel olmuştur. Bu arada ülkemizde dış ödemelerin cari

iŐlemlerindeki açıkların sürmesi, vadesi gelmiŐ borç ve borç faiz tutarının karŐılanamaması, dış finansman kaynaklarına talebi daha da arttırmıŐtır. Bu talep artıŐı, biraz da siyasa oluŐturucularının ülke içinde tepkilere yol açabilecek önlemlerin alınmasından kaınmalarından, dış kaynaklarla kalkınmanın daha basit gelmesinden, ve bu siyasanın olumsuz olabilecek etkilerinin daha sonralara yansıtılabilmesinden kaynaklanmıŐtır. Sağlanan kaynaklar dvız kazandırıcı sonuçlara yol açtıkları sürece söz konusu olumsuz etki ortadan kalkabilir. Dış kaynaklar tasarruflara net bir ilve olarak yatırımlara yönelerek gelir yaratabildiği ve yeni tasarruflara yol açabildiği sürece anlamlıdır. Aksi takdirde yüksek maliyetle elde edilen bu fonlar israf edilmiŐ sayılır. D..M. uygulamaları örnek alınacak olursa bunlarla sadece dvız ihtiyacının kısa sürede karŐılanması istenmiŐ, 1-2 yıl süreli bu borçların dvız kazandırıcı iŐlemlere uygulanması Őartı aranmamıŐtır. Böylece bugünün sorunu sadece yarma daha yüksek maliyetler içerecek biçimde ertelenmiŐtir. 1978 senesine kadar kur garantisinin tanındığı D..M. hesapları Türkiye'nin bu dönemde uluslararası para piyasalarından, Europara piyasalarından, kaynak sağlayabilmesine engel olmuştur. Türkiye'nin 1978 yılı sonunda toplam borçları 14.418 milyon doları bulmuŐtu (Bkz. Tablo 1). Bu borçların bir kısmı ise 1982'ye kadar ertelenebilmiŐti. 1980-1983 arasında ödenmesi planlanan borçların yıllık dökümü Para Fonu'na sunulan Borç Tasfiye Planı içerisinde belirtilmiŐti (Bkz. Tablo 2). Bir durum değerlendirilmesi yapılacak olunursa, geçmiŐ yıllarda gerekli ithaltin ve yatırımların gerçekleŐmesi için borlanılırken, 1970'lerin sonunda borç ödeyebilmek için borçlanma gereği ortaya kmıŐtır. Bu olgu, Türkiye'nin zaten düşük olan kredi değerliliğine daha da gölge düŐürmüŐ, uluslararası para piyasasındaki atılımların sonuç vermesini geciktirmiŐtir. Bu aşamada Türkiye'nin bir konuda gerçekçi bir karara varması Őarttı: Borçların geri ödenmesinde kararlı olunduğu varsayımından hareketle daha fazla zaman kaybetmeksizin (zaman israfına yol açmaksızın) oyunu kurallarına göre oynamalıydı. İkin ihracatı özendirici önlemlerle yapısal deėiŐmenin kısa vadede gerçekleŐmeyeceėinin bilincine varılmalıydı. Kısa vadede baŐvurulabilecek zmler ise yine bilinen, geleneksel kaynaklara (OECD yardımları, banker kredileri, I.M.F.) dayanacaktı. Kıt olan dış gelirlerin tümü ülke ekonomisinde bir ckŐe yol açarak dış borçların geri ödenmesinde kullanılamayacağına göre, uluslararası bankaların garantörü rolünü benimsemiŐ olan Fon'un tavsiyelerine bir lde uyulması gerekecekti. Bundaki gecikmeler konunun daha da ağır Őartlar içerecek biçimde önümüze getirilmesini engellemediği 1977-1978'deki uygulamalar göstermiŐtir.

3. *Kambiyo Sistemi ve Uygulamalardaki Savurganlık*

Türkiye'de döviz alım ve satımlarının izne ve kontrole tabi olduğu, gümrük vergileri, kotalar gibi miktar kısıtlayıcı ve ihracatı özendirici (vergi iadeleri) uygulamaların geçerli olduğu ve devletçe tespit edilen, zaman zaman ayarlanabilen bir kambiyo sistemi yürürlükteydi. Türk lirasının değeri dolara göre belirlendiğinden, dolara dayalı sabit bir kurun uygulandığı da söylenebilir. Devalüasyonlarla bu kur değişebildiğinden sistem ayarlanabilir sabit kur sistemi adıyla anılırdı. T. C. Merkez Bankası doların yanısıra Mark, İngiliz Lirası, Fransız Frangı, İsviçre Frangı, Avusturya Şilingi, Belçika Frankı, Hollanda Florini, Danimarka, Norveç ve İsveç Kronları, İtalyan Lireti, Kanada Doları, Suudi Arabistan Riyali, İran Riyali, Kuveit Dinarı, Japon Yeni gibi paralarla işlemleri yine değeri sabit bir kur üzerinden yürütmekteydi. Bu ülke paralarının bazılarının hem dolara karşı dalgalanmaları, hem de kendi aralarında yeni Avrupa yılanında olduğu gibi belli marjlar içerisinde, ya da daha serbestçe dalgalanmaları, Türkiye'nin düzenli çapraz kurlara sahip oluşunu engellemekteydi.

Örneğin A.B.D. dolarının uluslararası para piyasasındaki değer kaybetmesi sonunda Türkiye'de geçerli olan çapraz kur ile uluslararası piyasadaki kur farklılık gösteriyordu. Örneğin Türkiye'de doların primli resmî kuru 47,10 TL, markın ise 25,94 TL idi. Doların, Mark olarak çapraz kuru ise 1,8157 idi (47,10/25,94). 3 Aralık 1979'da Frankfurt borsasında 1 dolar 1,7107 mark üzerinden işlem görmekteydi. 1,8157 ve 1,7107 arasında %6'yı bulan fark düzensiz çapraz kurların söz konusu olduğunun ölçüsüdür. Dolar ve mark arasında olduğu gibi sterling ve mark arasında da düzensiz çapraz kurlar olabilir. Türkiye'de sterlingin primli resmî kuru 106,33 TL, markın 25,94 TL ise aradaki çapraz kur sonucunda 1 mark = .24396 sterling (1 sterling = 4,099 mark) eşittir. 3.12.1979'da Londra borsasında 1 mark = 0,26433 sterling (1 sterling = 3,783 mark) üzerinden işlem görüyor ise, Türkiye'de düzensiz çapraz kurlar vardır. Yetmişlerin sonunda Türkiye'de çapraz kurlardaki düzensizlik %8'i biraz aşmıştı. Türkiye'de 1974'ten bu yana doların değerini sabit tutmak (devalüasyona girişmeden) ve diğer paraların değerlerini ayarlamakla çapraz kur düzenlemelerine birkaç kez girişilmişti (Bkz. Tablo 3). Ne var ki, bu düzenlemelerin gerçekleştirilmesindeki gecikmeler, Türkiye'de dövizlerin girişlerinde ve kullanımlarında israfa neden olmuştu. Şöyle ki, Türkiye dışarıdan ucuza temin edilen, fakat ülke içinde aşırı değerlendirilen dövizlerin girmesi, bu dövizleri getirenlere devlet kasasından rant sağlamıştır. Örneğin yurt dışında kazanılmış 100.000 markın yurt dışında Türkiye'ye oranla daha ucuza temin edilen sterlinge dönüştürülmesi ve bu sterlinge (26433 sterling) Tür-

kiye'de resmî kur üzerinden 2.8 milyon TL'si ödenmesi bir israftı. Bu para mark olarak Türkiye'ye girmiş olsaydı sadece 2.6 milyon TL'si ödenecek ve 200.000 TL tutarında bir rant oluşmayacaktı. Diğer taraftan Türkiye'de nisbî olarak daha ucuza temin edilen ve giderek kıtlaşan dövizlerin bazı alıcılara tahsis edilmesiyle bunların dışarıdan bir rant sağlamalarına olanak vermek, ya da bu dövizler yok gerekçesiyle dışarıda daha pahalıya çevrilecek dövizlerin alıcılara verilmesi de kaynak israfıydı. Başka bir ifadeyle, yurt dışında değeri daha yüksek olan dövizlerle yapılması zorunlu harcamalar için (örneğin mark gibi), ülke içinde birikmiş, dışarıda satın alma gücü nisbî olarak daha zayıf paraların (örneğin sterling) bu güçlü paralara uluslararası piyasada çevrilmeleri kayıplara neden olmuştur.

Türkiye'de resmî işlemlerin resmî olan sabit ve ayarlanabilir bir kura tabi olmasının yanısıra, bazı diğer işlemlerle, çapı azımsanmayacak kadar artmış olan ve kişinin konuya bakışma bağı olarak çeşitli adlar ile anılan bir piyasada, gayri resmi paralel bir döviz piyasasında sık sık ayarlanan bir kur üzerinden gerçekleştirildikleri bilinmekteydi. Karaborsa piyasası, ya da diğer adlarıyla Tahtakale, serbest piyasa, paralel serbest piyasa olgusunu görmemezlik, gerçekçi bir davranış olmamıştır. Türkiye'de 1970'lerin sonunda karşılaşılan sorunlar karşısında daha büyük işsizlik, daha önemli gerilemelerin olmayışını bu piyasadan, TÜSİAD'ın hesaplarına göre, senede 2 milyar doların işlem görmesiyle açıklanmıştır. Bu piyasayı düzenleyici kuralların geliştirilmemesi, bu kaynakların ülke ekonomisine yararlı olmayacak kullanım şekillerinin devam etmesine sebep olmuştur⁽⁴⁾. Kaçak ithalâtın resmîleşmesinin, çift ödeme gibi maliyeti arttırıcı uygulamalara da son vereceği her nedense düşünülmemiştir.

4. Altın Sorunu

Türkiye'nin resmî dış ticaretinde yer almamakla birlikte, olağan yollardan dışsatımı yapılabilecek malların, olağandışı yollardan yurt dışına gitmeleri, karşılıklarının ülkenin iktisadî gelişmesine katkısı olmayan bir metaa, altın ile ödenmesi bu konunun da dış ticarete savurganlık çerçevesi içinde ele alınmasına yol açmıştır.

Consolidated Gold Fields Limited Şirketinin yaptığı araştırmalara göre Türkiye'ye 1973'te 6.5, 1974'te 18.1, 1975'te 55, 1976'da 115, 1977'de 91 ve 1978'de ise 91.5 ton altın girmişti⁽⁵⁾ (Bkz. Tablo 4). Türkiye'nin

(4) TÜSİAD, Olaylara Bakış, 12 Kasım 1979, Sayı 12, s. 5-6.

(5) Christopher Glynn, Gold 1979, Londra: Consolidated Gold Fields Limited, Haziran 1979, s. 19.

dünya ticareti içerisindeki payı %1'in altında iken Sosyalist blok dışındaki dünyada üretilen altının %6'sının alıcısı olması iktisatçılar için ilginç, Türkiye hükümetleri açısından ise ciddi bir olgu olarak değerlendirilmeliydi. Sadece 1978 yılında Türkiye'ye giren 91.5 tonunun Türkiye'ye külçe olarak girdiği varsayılırsa, 1978 külçe altının ortalama fiyatlarıyla bu altının Türk piyasasındaki değeri 17 milyar TL'na yaklaşmaktaydı⁽⁶⁾. 1968-1978 yılları arasında Türkiye'ye girmiş olan 517.9 ton altının 1979'daki külçe altının ortalama fiyatıyla değeri ise 400 milyar TL idi. Bu tutarın eş değerine yakın bir karşılığının da çeşitli yollardan para ve mal olarak resmî dış ticaretimize girmeden Türkiye'nin dışına çıktığı da unutulmamalıdır. Yine aynı dönemde Türkiye'ye giren yıllık altın tutarının seyri izlenince bu kaynağın döviz rezervlerinin azalması ve enflasyon oranlarının artması ile düz orantılı bir ilişki içerisinde olduğu kanısını uyandırmaktaydı. Buradan hareketle, ülke ekonomisinin güçlüklerle karşılaştığı dönemlerde hızlanan altın girişlerinin, sorunları daha da yoğunlaştırdığı açıktır.

Enflasyonist dönemlerde tasarrufların korunması için başvurulan önemli ve sağlam bir seçenek olan altının Türkiye'de ayrıca geleneksel kökenli bir çekiciliği de vardır. Ülke içinde yüksek olan altın talebi iktisadî hayatımızın istikrarlı dönemlerinde dahi altın «ithalini» çekici kılmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'ye altın girişini kesinlikle engellemek boşuna bir çaba olmaktaydı. Bununla birlikte altın ithalini bilyardan güçleştirecek yasal önlemler almak, diğer yandan tasarrufları daha cazip alanlara kaydırarak uygulamalara geçerek, pozitif faiz uygulamalarına geçmek bu piyasadaki geleneksel olmayan alıcıların paralarını bu metaa gömmemeleri ve iktisaden daha verimli alanlarda kullanmaları sağlanabilirdi. Her halükârda, büyük bir dış ticaret faaliyetini görmezlikten gelmek ve bu potansiyel gücün kalkınmaya katkısını teşvik edecek siyasaları izlememek, bir dış savurganlık olarak değerlendirilmelidir.

5. İhracat ve Savurganlık

Türkiye'nin ihracatının gelişmesini engelleyen hususları inceleyen çalışmalar, sorunu, dönüp dolaşıp gerçekçi kurlara sahip olunmayışma, yüksek gümrük duvarları arkasında gizlenerek iç piyasaya dönük üre-

(6) 1978 ortalama fiyat gram başına 183.16 TL kabul edilmiştir. 1979'da bu ortalamanın 400 TL'sine yakın olması beklenmekteydi. Bkz. *The Turkish Economy 1979*, İstanbul, TÜSİAD, s. 270.

timin teşvik edilmesine bağlanmaktadır (7). 1973-1979 seneleri için hesaplanmış reel kambiyo kuru değerlerine bakıldığında (Bkz. Tablo 5), ihracatta bulunanların kazanacakları gelirler, kendilerine tanınacak vergi iadelerine rağmen çekicilikten yoksun kalmaktadır. Reel kurların bu seyri yanısıra, düzensiz kur ayarlamaları, vergi iadelerindeki değişmeler ihracatın rizikosunu da arttırıcı özellikler olarak ele alınmaktadır. Sadece gerçekçi kurların temini ile ihracat gelirlerinde büyük çapta otomatik ve uzun süreli bir artış beklemek çok gerçekçi bir davranış sayılamaz. İhracata ynelebileceklerin pazarlama konularını bilmemeleri, üretimlerinin düzensiz oluşu, üretilen malların homojen olmayıŐı, kalite kontrollerinin düŐüklüėü, firmaların ufak ölçekli olmaları, özel olarak yapısal sorunların büyüklüğü birer engeldir. TaŐımacılıkta geri oluŐumuz, enerji kaynaklarının tedarikinin pahalılığı ve bürokratik engeller bunlara eklenince sorun daha da çözümlenemez hale gelmektedir. Ayrıca gerçekçi kur uygulamasının piyasada yaratabileceği enflasyonist baskıların da azımsanmayacak boyutları olabileceği de hatırlanmalıdır. Enflasyonun hızlı olduğu bir dönemde, enflasyon durdurulmadığı sürece, kısa aralıklar sonunda yine önemli kur ayarlamaları söz konusu olabilecektir.

---

(7) B. Balassa, «Growth Policies and the Exchange Rate in Turkey», Mimeographed Article, 1979.

A. O. Krueger, «Foreign Trade Regimes and Economic Development, Turkey», N. Y. 1974.

TABLO 1
TOPLAM DIŞ BORÇLAR
(Milyon Dolar Olarak)

Kredi Türü	1977	1978
1 — ORTA VE UZUN SÜRELİ	4.819	7.052
A. Uluslararası Kuruluşlar	1.682	2.137
1 — İ.M.F.	409	621
2 — İ.B.R.D.	488	635
3 — İ.D.A.	180	188
4 — E.F.C.	117	109
5 — E.I.B.	398	440
6 — E.R.B.	90	118
7 — İslam Kalkınma B.	—	26
B. İkili Kaynaklar	3.137	4.915
1 — Yabancı Hükümetler	2.364	3.953
2 — Para Piyasaları	357	332
3 — Yabancı Firmalar	416	630
4 — Konsolide Ticari Borçlar	—	—
2 — KISA VADELİ	6.620	7.366
1 — Banker Kredileri	384	333
2 — D.Ç.M.	2.268	3.417
3 — Overdrafts	204	250
4 — Üçüncü Tarafılara	240	346
5 — B.I.S.	190	—
6 — Dresdner Bankası	173	363
7 — Dışsatım Finansmanı	83	—
8 — Petrol Ofisi	150	150
9 — Renault	—	135
10 — Irak Petrol Borcu	350	—
11 — İran Petrol Borcu	—	150
12 — Kabul Kredisi	560	848
13 — Satıcı Kredileri	1.508	1.224
14 — Kılıring	510	350
T O P L A M	11.439	14.418

KAYNAK: TÜSIAD

TABLO 2
DIŞ BORÇ ÖDEME TABLOSU 1978-1983(*)
(Milyon \$)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Tahakkuk Etmiş Dış Borç:						
Yabancı Bankalar	325	515	580	.....	.....	.....
Faiz	275	400	450	.....	.....	.....
Ana para	50	115	130	200	445	760
Uluslararası Organizasyonlar (IMF dahil)	285	335	435	.....	.....	.....
Faiz	145	175	200	.....	.....	.....
Ana para	140	160	235	250	335	380
Kamu ve Özel İikili Anlaşmalar	700	1.020	1.165	.....	.....	.....
Faiz	330	425	500	.....	.....	.....
Ana para	370	595	665	800	820	810
Toplam	1.310	1.870	2.180	2.550	3.050	3.550
Faiz	750	1.000	1.150	1.300	1.450	1.600
Ana para	560	870	1.030	1.250	1.800	1.950
Borç Erteleme	250	350	.....	.....	.....	.....
Faiz	80	130	.....	.....	.....	.....
Ana para	170	220	.....	.....	.....	.....
Toplam Nakit Ödeme	1.060	1.520	.....	.....	.....	.....
Faiz	670	870	.....	.....	.....	.....
Ana para	390	650	.....	.....	.....	.....

KAYNAK : Y. Canevi, Dış Ekonomik İlişkilerdeki Gelişmeler, İstanbul, 1979

(*) 1981-83 dönemindeki cari işlemler dengesi açığının ortalama 1.5 milyar dolar olacağı varsayımına dayanmaktadır.

TABLE 3
KAMBIYO KURLARINDAKİ DEĞİŞME

1978					—	—	—	0.81	11.88
		ABD	D.M.	İng.	5.79	—	1.81	0.83	12.14
		\$		Lira	5.96	16.16	1.88	0.87	12.65
					5.96	15.20	1.88	0.87	12.65
					(10.61)	(27.02)	(3.36)	(1.56)	(22.50)
Mart	1	25.00	11.50	45.85	—	—	—	—	—
Mayıs	8	—	11.73	—	(9.49)	(24.15)	(3.00)	(1.40)	(20.12)
Ağustos	21	—	12.30	47.37	—	—	—	—	—
Eylül	21	—	12.43	48.17	(8.36)	(21.28)	(2.65)	(1.23)	(17.73)
Eylül	30	—	12.74	—	7.88	20.07	2.49	1.15	16.71
Ekim	9	—	12.88	—	(10.60)	(27.01)	(3.35)	(1.65)	(22.49)
Ekim	17	—	13.25	—	8.26	21.38	2.62	1.20	17.53
Ekim	24	—	13.86	50.10	(11.11)	(28.77)	(3.53)	(1.61)	(23.59)
1979					Nor.	Da.	İs.	İta.	Kan.
					Kr.	Kr.	Kr.	Lir.	\$
					4.54	4.20	5.18	2.80	22.68
Nisan	10	26.50	13.86	50.10	—	4.32	5.28	—	22.22
		(47.10)	(24.65)	(89.05)	4.65	4.43	5.51	2.92	21.77
Mayıs	10	26.50	—	—	4.70	4.52	5.56	2.96	21.42
		(42.10)	(22.05)	(79.59)	4.79	4.61	—	3.00	21.26
Haziran	10	26.50	—	—	4.85	—	—	—	—
		(37.10)	(19.42)	(70.14)	4.97	4.76	5.70	—	—
Haziran	12	35.00	18.31	72.17	5.11	4.96	5.88	3.09	—
		(47.10)	(24.64)	(97.12)	5.11	4.96	5.88	3.09	21.26
Temmuz	18	35.00	19.28	79.01	(9.10)	(8.82)	(10.46)	(5.50)	(37.80)
		(47.10)	(25.94)	(105.33)	—	—	—	—	—
Fr.	İsv.	Avus.	Bel.	Hol.	(8.13)	(7.89)	(9.35)	(4.91)	(33.78)
Fr.	Fr.	Şi.	Fr.	Fl.	—	—	—	—	—
5.05	12.20	1.58	0.73	10.60	(7.16)	(6.95)	(8.24)	(4.33)	(29.77)
5.30	12.56	1.63	0.76	11.02	6.75	6.35	7.99	4.08	29.77
5.61	14.89	1.69	0.77	11.34	(9.08)	(8.55)	(10.75)	(5.46)	(40.06)
—	15.64	1.72	0.78	11.46	6.93	6.68	8.27	4.27	30.19
5.68	16.12	1.76	0.80	11.72	(9.33)	(8.99)	(11.13)	(5.75)	(40.64)

( ) Herbir dolara 12 TL. prim ilave edilmiştir.

KAYNAK: TUSİAD, The Turkish Economy 1979, İstanbul, s. 189.

TABLO 4
TÜRKİYE ALTIN GİRİŞLERİ VE ALTIN KULLANIMI

	Altın Girişleri										
	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Altın Girişleri (Ton Olarak)	19.5	24.1	44.7	32.0	20.5	6.5	18.1	55.0	115.0	91.0	91.5
Külçe Altın (Ton Olarak)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Resmi Altın Para	5.5	9.1	12.7	9.0	7.4	3.4	6.0	13.5	14.3	11.0	5
Sınai ve Diğer Kullanım (Dişçilikte, Elektronikte kullanım hariç)	—	—	—	—	—	0.1	0.1	0.1	—	—	—
Mücevhercilikte Kullanım	14.0	15.0	32.0	23.0	13.1	3.0	12.0	41.4	100.7	80.0	86.0

KAYNAK: C. Glynn, Gold 1979, Consolidated Gold Fields Limited, Londra, 1979, s. 19, s. 23, s. 29 ve s. 32.

TABLO 5

1973-1979 SENELERİNDE REEL KAMBIYO KURLARI

Yıllar	Kambyo Kuru	Kambyo Kuru Endeksi	Türkiye'nin Ticarete Bulunduğu Ükelere Göre Hesaplanmış Nisbi Fiyat Endeksi	Reel Kambyo Kuru
1973	14.150	100.0	100.0	100.0
1974	13.927	98.4	106.6	92.3
1975	14.442	102.1	107.1	95.3
1976	16.053	113.4	125.3	90.5
1977	18.002	127.2	146.5	86.8
1978	24.282	171.6	194.6	88.1
1979				
İlk üç ay	25.250	178.4	234.4	76.1
İkinci üç ay	31.020	219.2	282.5	77.6
11 Haziran	47.100	332.9	297.3	112.0
1 Aralık	47.100	332.9	388.2	85.8

KAYNAK : Bela Balassa, «Growth Policies and the Exchange Rate in Turkey», 1979, s. 14.

Nisbi fiyat endeksinin hesaplanışında A.B.D., Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsviçre ve İtalya dikkate alınmıştır.